

ФРАЗЕМИ ТА ПАРЕМІЇ З КОМПОНЕНТАМИ *БОГ, БОЖИЙ* У ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ

Анотація. У статті описано зафіксовані у закарпатських говірках (переважно боржавських) фраземи з компонентами *Бог, Божий* у їх складі. Здійснений структурно-семантичний і функціональний опис цих одиниць. Звертається увага на розмежування фразем і паремій із вказаними компонентами у структурі цих одиниць різних мовних рівнів.

Ключові слова: закарпатські говірки, діалектна фразема, діалектна фраземіка, діалектні паремії.

Діалектна фразеологія привертає увагу не лише мовознавців, а й етнографів, фольклористів, істориків культури, письменників. В активних дослідженнях національно-духовної специфіки мови помітне місце посідає релігійна фразеологія. Значну частку у говірковій фраземіці становлять одиниці із смислутворювальним ядром *Бог*, його синоніми і деривати.

Н. Бабич, одна з перших в українському мовознавстві дослідниць фразеологізмів із лексемою *Бог*, свого часу справедливо відзначала надзвичайно скупий обсяг цього пласту фразеології у наших фразеологічних словниках [2, с. 118]. Так, у реєстрі першого книжкового видання української діалектної фразеології (близько 2300 фразеологізмів) – “Фразеологічному словнику лемківських говірок Східної Словаччини” (1990) Н. Вархол, А. Івченка представлено всього 16 фразем із компонентом *Бог* [4, с. 21–22]. Від часу публікації статті Н. Бабич “Сила Божа” в народній фразеології” (1996) вийшло друком чимало діалектних (у т.ч. й фразеологічних) словників різних груп українських говорів. Численна й семантично багата фраземіка з ключовими словами *Бог, Божий* представлена в цих працях різною мірою. Однак фразеологічний матеріал із закарпатських говірок іще не знайшов належної презентації в словниках.

Предметом цього нашого дослідження є структурно-семантичний опис говіркових фразем, що містять компоненти *Бог, Божий*. У статті представлено матеріали здійснених у селах Закарпатської області експедиційних записів, у тому числі й тих, які зробили студенти М. Бігун (2015), Н. Тегза (2016), О. Бабій (2017), Л. Кинів (2017) відповідно до одержаних завдань у процесі підготовки ними магістерських робіт.

Субстантивні фраземи

Божа д'и'тина – ‘порядна, слухняна, добра людина’ [В. Р., М. Р., Заб., Дубр., Зар.]. [и'се 'божа д'и'тина / бо 'нигда ни'кого ни' 'бни'чи'с'тила і'де 'ули'ц'о'ў по'може ста'рым 'бо'ронит' 'меншых от пе'ў'у ци шчи од йа'к'ойіс' бі'ды]. Звертання **д'и'тино** **Божа** має відтінок співчуття, любові, особливої прихильності.

Божий дар – ‘про їжу’ (В.Р.); 2) ‘хороша, слухняна дитина’ (Вор.).

Божоє тил'а – 1) про недосвідчену, несамотійну, неввічливу людину (Он., Шир., Зар., Вор.); 2) про людину несповна розуму (Он.). **Тил'а Божоє** (Дубр.) – ‘про нечемного’ [иде ги тил'а 'Божоє]. Пор.: **Тил'а ни'бесное** – ‘бовдур’ [В. Р., М. Р., Заб.]. [тот та'койе ги тил'а ни'беснойе/ка'жи му йе'н:о/ а 'ўн з'робит' 'иншак]. Пор.: *небэсне тел'а* – “балбес” [Лавер АДД 1992, с. 13].

Фраземам із словом *Бог* властива, як справедливо вказує Н. Бабич, експресивність здебільшого піднесена (благоговійна) чи нейтральна (урівноважена), але внаслідок контекстуального (стилістичного) переведення вона може набути зниженої тональності, що, зокрема, й ілюструє фразема *боже теля*, *божа корівка* – вирази, очевидно, з часів язичницьких.

Кара Божа / **кара г'о'сп'од'на** – ‘біда, випробування; покарання’ (В.Р., Он., Зар. Шир., Вільх.). [поби'ела 'кара 'божа]. Може бути інтерпретовано як варіант інтер'ективної фраземи, яка вказує на неприємне, болісне становище, іноді безвихідне. Пор.: Напала кара Божа – біда спіткала [Лавер МП², с. 15]. Див.: **Шо за Божа година**.

Шо за Божа година – ‘незрозуміла ситуація, якість випробування’ (Вор.). Див.: **Кара божа / кара г'о'сп'од'на**.

Ад'єктивні фраземи:

Бог / Б'ўг з'нає йа'к'ий ірон., зневажл. – ‘якому приписують виняткові якості, а насправді таким не є’ (Он., Дубр., Зар., Шир.).

Богом побитий – ‘нешасливий’ (В.Р.). Пор.: **Бог у н'ого вер б'от'о'ў / бігар'ом**. Майже / **Бог у н'ого ботов** (угор. палка); **вер а** бідний, б) людина з порушеною психікою [Лавер ТГ, с. 25].

Ги без Бога – ‘який не дотримується етичних норм поведінки’ (Сіль.). [ты ги без 'Бога]. [зайшоў ги без 'Бога].

Ги Божа ружа – ‘красивий’ [В.Р., М.Р., Заб.]. [моя 'мамка 'ў 'м'ол'д'о'сти 'была ги 'Божа 'ружа]. Варіант із протилежним значенням ‘некрасивий’ **Ги Божа ружа в п'ом'ыйах // Ги Божа ружа в ди'цимбр'і** (зневажл., ірон.)

Д'и'тина од Бога – ‘про слухняну дитину’ (Он.). Див.: **Божий дар** (Вор.).

Заслу^жити (заслу^жи^ю) \dot{y} **Бога** [добро^го чо^ловіка, добро^го жону, діти і т.п.] – ‘щасливий’ (В.Р., М.Р., Он., Вільх., Шир., Вор.). Пор.: *Заслу^жений в Бога* ‘щасливий’ [Аркушин, с. 78].

Изн’а^у бы й з Бога **ризы** – ‘скупий, жадібний’ (Дунк., Он., Іза). [не га^да^ю бы зн’а^ти й з Бога **ризы**]. Пор.: *Узяв бы ай з бога ризы* – Дуже зухвалий злодій [Вархол Івченко, с. 22]. Як варіанти побутують вислови із заміною лексеми *Бог* на *пін*: **у^з’а^у бы \dot{y} по^па ризы** (Дубр.) / **из’н’а^у бы и с по^па ризы** (Гор.).

Мати Бога \dot{y} ч’ере^в’і (Он., Вільх.) / **у сир’ц’у** (Зар., В.Р.) / **Мати Бога при с’б’і** (Дубр.) – ‘бути милосердним, справедливим, совісним’. Пор.: *Мати Бога в животі* ‘бути совісним’ (Аркушин, с. 78).

Ні^йакым Богом не допро^ситис’а / Не допро^сі^ю бы с’а ні^йакым Богом – 1) ‘про скупого’; 2) ‘про впертого’.

Поби^ю го Бог – ‘нешасливий, такий, якому не таланить’ (В.Р.). Цей вислів відомий також як вигук, що виражає емоції невдоволення, розчарування, прикrostі за невдалого розвитку дії, події і т.і. [а **поби^ю го Бог**].

С’а^тый та божый *ірон.* (В.Р.). ‘про такого, що вдає із себе бездоганного, безгрішного’.

Вербальні фраземи:

Бог да^ю р’бзум (ми, ти, му, вам) – ‘вчасно вирішило якесь рішення, що вберегло (застерегло) від неприємної ситуації, біди і т.і.’. [Бог да^ю ми р’бзум не по^слухати цімбо^л’ру].

Бог одн’а^у р’бзум (ми (міні), ти (тобі), му (йому), вам, їм) – ‘стан забуття, запаморочення, розгубленості, під час якого людина не може прийняти адекватне рішення і вчиняти логічні дії’.

Із значенням ‘щось зробити всупереч божим заповідям’ уживаються фраземи **Ме^тати \dot{y} Бога палиц’о^у / ка^м’ін’ом** (Дунк., Он.). **Ме^тати у Бога ка^м’ін’а** (Он., Шир.). **Ме^тати у Бога ка^м’ін’ом** (Дубр.). **Вер’чи у Бога ка^м’ін’ом** (Шир., Дубр.). **Дути / задути у Бога ка^м’ін’а** (Шир.). [та лиш ты д’у^юко у Бога ка^м’ін’а дула што **ма^єш и^ти за розведе^ного**].

Божим \dot{d} ухом [жити] (Дубр., Дунк., Гор., Вільх.) / **Жити Божим \dot{d} ухом (в’б^духом)** [В.Р., М.Р., Заб.] – ‘нічого не їсти, бути голодним’. [жит’ **буде^ш та с’коро ти **буде** ко^ниц’]. Пор.: **ж’йти б’ожым \dot{d} ухом / л’у^фтом**, шутл. – “быть голодным” (сзакарп., лем.) [Лавер АДД 1992, с. 18]. За свідченням В. Лавера, фразема *ж’йти б’ожым \dot{d} ухом* – один із випадків фразем-омонімів, виникнення яких у суміжних досліджуваних діалектах можна пояснити тільки випадковим збігом дериваційних баз. Інше значення фраземи *ж’йти б’ожым \dot{d} ухом* – “быть богобоязливим” (карп.) [4, с. 18]. Жити божим духом / Жити божим даром – нічого не їсти [Лавер МП², с. 14].**

Із значенням ‘померти’ зафіксовані фраземи **Б’огу \dot{d} ушу да^ти** (Дунк., В.Р. Вільх.), **сп’очити з Богом** (Вор.), **Бог заб’ра^ю до себе** (Зар.). Н. Бабич

розцінює вирази *п’ити до Бога, стати перед Богом, сп’очити у Бозі, Бог до себе (собі) забрав (когось), віддати Богові душу* як цікаві евфемізми і припускає, що фразеологізми *Богу \dot{d} ушу віддати, з Богом сп’очити* походять “чи не з епохи бароко, яка вперше поставила людину ближче до Бога, зблизила її у мистецтві і філософії з метою розмежувати плотське і духовне, мирське і небесне” [2, с. 121].

И бог за \dot{h} ний / н’ого за^бы^ю (Шир., Вільх., В.Р.). **П’ушо^ю, тай Бог/Б’уг за н’ого за^бы^ю** (Дубр.). **И Бог за н’ого за^бо^ю** (Гор., Вор.) – ‘безслідно зникнути, пропасти’. У деяких говірках ця фразема доповнена ще одним компонентом: **И Бог за н’ого за^бы^ю, и \dot{v} ’іст’и- \dot{d} уху ни^е \dot{c} чути** (В.Р., М.Р., Заб.).

Значення ‘досягти чогось особливого, незвичайного, вимріяного’ *ірон.* мають фраземи **И^мити Бога за н’огы** (Дунк., Он., Вільх., В.Р.). **И^мити Бога за н’огы / \dot{g} о^ло^ву** (Шир.). **Бога за \dot{b} о^ро^ду и^ми^ю** (Дуби, Заг.). **И^мити Бога за \dot{p} азуху** (Дубр.). **И^ми^ю Бога за \dot{p} алиц’у** (Лук.).

К’расти \dot{y} Бога дны (н:ы) – ‘байдикувати, ледарювати, нічого не робити’ (Дунк., Вільх.).

Лати \dot{y} Бога ‘вживати, згадувати ім’я Бога у лайці’ (вважається великим гріхом).

Оби^рнутис’а ид \dot{B} огови [В.Р., М.Р., Заб.] / **Убе^рнутис’а од \dot{B} огови** (Гор.) / **Провер’нутис’а до \dot{B} ога** (Гор.) – ‘покаятися, стати на правильний шлях’ [мати \dot{d} уже про^сила \dot{c} ына / \dot{o} бы оби^рну^юс’а ид \dot{B} огови и \dot{y} з’а^юс’а за \dot{p} о^зум]. [сын у \dot{h} ний та^кий бо^ю п’и^аниц’а / а ти^епир’ пози^рай / пе^ре^ста^в \dot{p} ити і уд \dot{B} огови убе^рну^юс’а].

Поширеністю і структурною варіантністю відзначається фразема із значенням ‘потрапити у складне становище, зазнати біди’: **Поби^ю Бог та й ж’мин’ами при^кла^ю** [В.Р., М.Р., Вільх.]. **Поби^ю Бог (Б’уг) та й ка^м’ін’ом при^кла^ю** (Заб., Он.). **Поби^ю Б’ог тай \dot{p} алиц’о^у при^кла^ю** (Шир.). [ўсе м с’а \dot{c} удовала над чужьми п’и^аниц’ами а ти^епир’ и ми^ене **бог по^би^ю та шчи й ж’мин’ами при^кла^ю**]. **Поби^ю Б’іх тай \dot{p} ал’иц’о^у вер** – ‘коли нічого не вдається зробити’ (Гор.). [ро^би^ю ри^монт / а то у^се так ги^е по^би^ю Б’іх тай \dot{p} ал’иц’о^у вер]. **Бог го \dot{p} оби^ю шчи й ж’ми^ен’ома \dot{d} о^ме^та^ю** (Дуби, Заг.). **Поби^ю Бог та й \dot{p} алиц’у \dot{l} иши^ю** (Вор.). Пор.: *побив Бог кого + та й \dot{p} алиц’у \dot{l} иши^ю + та й ж’мін’ами прив’ер + та й хрест вер* “настигла якась біда кого” [Лавер ДБ, с. 36]; *побив Бог кого + та й \dot{p} алиц’у \dot{l} иши^ю + та й ж’мін’ами прив’ер, шутл.* (сзакарп.) – “попасть в беду” [Лавер АДД 1992, с. 38].

У коментарях до карт “Лінгвістичного атласу українських народних говірів Закарпатської області” Й. Дзендзелівського зафіксовані такі варіанти цієї фраземи з інших говірок: *Поби^ю н’а бог, ш’и й \dot{p} алиц’у на мін’і \dot{l} иши^ю* (Тур’я Пасіка Перечин. р-ну), *Поби^ю нас бог, і \dot{p} алиц’у на нас \dot{l} иши^ю* (Великі Лази Ужгород. р-ну), *Поби^ю нас бох, ш’чі й \dot{p} алиц’у на наз \dot{l} иши^ю* (Циганівці Ужгород. р-ну), *Поби^ю бог голову, та й \dot{p} алиц’у на н’у^й \dot{l} иши^ю* (коли комусь біда трапиться раз, то і надалі буде) (Тур’ї Ремети Перечин. р-ну) [6, к. 417].

Просити Богом – ‘благати’ (Дубр.) / **Богом т’а прѝшу** (Он., Дубр., Вільх., Гор.). [‘былам у нашого на’чал’ника та просилам у н’ого пѝм’ич // прѝсилам го_Богом./ а ўн у’з’аў та ми ѝтка’зѝў].

Фразема **Св’іта божого не в’идіти** поширена у двох значеннях: 1) ‘виснажливо працювати’ (Он., Дубр., Вільх., В.Р.); 2) ‘потрапити у складне становище’ (Он.). [за рѝбѝтоў і св’іта божого не ‘видит’].

Адвербіальні фраземи

Без бѝт’ге Бога – ‘зненацька, раптово, не прощавшись’ (В.Р., Дунк., Шир., Он., Дубр., Вільх.). Див. також: [5, с. 52].

Гріх ѝд Бога – ‘школа’ (про невикористаний шанс, нагоду, можливість) (Дунк., В.Р., Вільх.). гріх [гріх ѝд Бога не пѝти на йс’у рѝбѝту].

И Бѝгу весе’ло (с’м’ішно), ірон. – ‘несподівано, непередбачувано’ (Дунк., Дубр.). [так ис’ дола’дила што и бѝгу весе’ло]. Див. також: [5, с. 51].

Из’верхи’а Бога (Іза) / З’вир’хн’а Бога (Вор.) – ‘необґрунтовано, безпідставно, упереджено’. [и’мивс’а до н’ого з’вир’хн’а Бога].

За Бога милого / Про Бога милого – ‘нізащо, ніяк, у жодному разі, ніяким чином’ (Он., В.Р.). **За пана (господа) милого** (Дунк., Дубр., Вільх.). Вислів **Про Бога милого** поширений також у значенні посиленого прохання, благання.

И Бог не на’прастат’ – ‘мало, недостатньо’ (Он., Дубр., Вільх.). [на вас и Бог не на’прастат’ зѝшит’ў].

Йак у Бога за пазухоў (В.Р., М.Р., Заб., Гор., Дунк., Зар., Он., Вільх., Гор.) / **Ги ў Бога за пазухѝ** [жити, почуватися] (Дуби, Заг.) – ‘дуже добре, затишо, безтурботно’ [ли’шила с’а си’рѝткѝ’ жила дуже т’ашко ни’коли ни’ знала за ‘доброїе ти’пир’ ѝд:ал’ас’а и жи’ве йак у_бога за пазухѝ]. Ця фразема може вживатися з варіацією компонентів: *Христе Бог* виступають синоніми *Господь, Ісус Христос, пан*: **Йак у Христа за пазухоў** (Дунк.). **Ги в пана милого за душѝ** (Дубр.). Див. також: [5, с. 51]. Пор.: *Йак в Бога за пазухойу* ‘дуже добре почуватися’ [Аркушин. с. 78]. Як [йак] у Бѝга за спиноїу [спиноїу]. Надійно, гарантовано, безпечно [Сагаровський, с. 24].

Йак перед Богом / Так ги перед (с’перед) Богом (Дубр., Вільх.) / **Перед Богом** (Зар.) – ‘відверто, чесно, не приховуючи’.

Йак на Бога (позирати, мо’литися) – ‘віддаю, благоговійно’.

Йак Бог при’ка’заў – ‘як належить’; ‘дружно’ (Он., В.Р., М.Р., Вільх.) / **Так ги Бѝг при’ка’заў** (Дубр.) / **Ги Бог при’ка’заў** (Зар.). Пор.: Як бог приказав. Дружно жити [Вархол Івченко, с. 22].

На Божойе [да’ти] – ‘віддати задарма, з добродійними намірами’. **На Божойе [пѝти, пѝшло]** – ‘даремно, марно’ (Дунк., В.Р., Вільх.). Див.: також: [5, с. 50]. **Най іде на Божойе** (Дубр.). Пор.: Пішло

на Божойе – витратити гроші без будь-якої користі для себе [Лавер МП₂, с. 11].

На небо Божойе [ул’істи, і’ти, ул’іпитис’а] – ‘невідомо куди’ (Гор., Он., Дубр., В.Р.). [Де т’а на небо божойе ни’се у таку с’туд’ін’]. **Бог / Бѝг з’найе де** – ‘невідомо-де’. **Бог / Бѝг з’найе коли** – ‘невідомо коли; давно’. [уже и не’ памн’а’таву / Бог з’найе коли ўто ‘было].

У Бѝжу пут’ – т.с., що (іди) з Богом (Вор.). [дайте му што ‘майте да’ти та най іде у Бѝжу пут’].

Інтер’єктивні (вигукowo-модальні) фраземи виражають різні емоції мовця з приводу висловлюваного. Це узвичаєні у говірковому мовленні етикетні формули вітання: **Дай Боже. Дай Боже здѝрѝвл’а** (Дубр., Дунк.). **Дай Боже ш’час’т’а** (Вор.). **Бог ти у пѝм’ич** (Зар.). Пор.: **Бог в помоч** [Бог в пѝмоч!] [Бох в пѝмуч!] *незм.* Привітання в праці [Аркушин СЗП, с. 26]; прощання: **З Богом** (Зар., Вор.) / **Иди з Богом / Иди сѝб’і з Богом** [В.Р., М.Р., Заб., Дубр.]; прохання: **Дай ми Боже** (Шир., В.Р., Доробр., Ільн.). **Дай Боже пам’яти** (Он., В.Р.). **Дай Боже пам’ят’і** (Зар.). **Дай ми, Боже, памн’ати** (Дубр.). **Дай Боже рѝзуму** (В.Р.); побажання: **Даў бы ти Бог / Бѝг здѝрѝвл’а** (Дубр.) / **Даў бы ти Бог здѝрѝвл’ічка** (Он.). **Дай Боже** (Он., Дунк.). **Най т’а Богоч’ко ‘услухат’** (В.Р.). **Най т’а Бог уч’уйе** (Гор.). **Най Бог по’магат’ кому** (ти, му, йўў, вам, і(й)м) (В.Р., Дунк., Вор.). **Най Бог воз’даст’ сто’риц’ѝ** (Зар.). **Най Бог/Бѝг при’їме** (Дубр.). **Най ти Бог по’держит’ сок’таш** (В.Р., Дунк., Вор.); сподівання: **Йак Бог / Бѝг даст’** (Он., Вільх.). **Кіг’ Бог даст’**. **Йак Бог даст** (Іза). **Кѝбы даў Бог / Бѝг** (Он.). **Кі’бы даў Бог** (В.Р.). **Даў бы Бог / Бѝг / Буг. Бог вам по’може** (Гор.). **Кѝбы нам Бог пѝмуг** (Гор.). **З Бѝжѝ ‘помочиў** (Дубр., Он.). **Із Бѝжѝ пѝмічу** (В.Р.). **З Бѝжѝ благо’датиў** (Он.).

На підставі записаного з сучасного живого мовлення буковинців і зафіксованого фразеологічними й загальномовними словниками української та інших слов’янських мов Н. Бабиць робить висновок, що лексема Бог здебільшого виступає у фразеолгізмах-побажаннях, фразеологізмах-застереженнях і фразеологізмах-благаннях (моліннях) [2, с. 119]. Наш матеріал, який представляє закарпатські говірки, також засвідчує найчисленнішу уживаність саме цих семантичних груп фразем.

Фраземи-розкаяння, перепрошування: **Прости Боже / Прости н’а Боже / Прости Господи / Прости н’а Господи / Господи н’а прости / Господи прости**. Ці вирази вживаються мовцями у двох випадках: або щось уже сказано, про що було не бажано вимовити, або, подумавши, мовець вчасно утримується, відмовляється від наміру щось повідомити. Пор.: **Боже прости** – відпусти, Боже; прости, Господи [6, с. 15]. Див.: **за прѝстѝбуг (х)** – даремно [ССк, с. 293].

Звертаючись до Бога по допомогу (перед якимось починанням), уживають виразів **Боже помози** / **Боже помагай**.

Фраземи-застереження: **Не дай Боже** (Зар.) / **Не дай то Боже** (Он., В.Р.). **Не дай того Боже** (Гор.). **Сохран' Боже** (Он., Вільх.). **Не гн'иви Бога** (Он., В.Р.). **Б'уйс'а Бога** (Дуби, Приборж., Он.). **Поб'уйс'а Бога** (Дубр., В.Р.). **Не бойишс'а / бойис'а Бога?** (Он., Вільх.). **Най Бог варуйе/заваруйе** (Дубр.). **Най т'а Бог варуйе** (Гор., Страб., Дуби, Шир., Дубр., Он.). **Най т'а Бог заваруйе** (Гор., Дубр.) / **Най т'а Б'уг заваруйе** (Он., Дубр.). **Най Б'уг заваруйе** (Дунк. Дубр.). / **Най Буг заваруйе** (Іза) / **Най Бог заваруйе** (Зар.). **Най с'а Бог заваруйе** (В.Р.). **Боже т'а заваруй** (В.Р.). **Най т'а Бог обне^мсе** (Шир., Дубр.). **Най та Б'уг ўсокоцит'** (Он., Дубр.). **Най т'а Бог ух'ылит'** (Дубр.). **Най Бог хо'ронит'** (Дубр.). **Крий мати Божа** (Дуби, Дубр.). Поодинокі фіксація вислову **Боже збаў** (Гор.). Пор.: **Боже збав** [Б'оже збав] *виг.* Уживають для застереження проти чогось поганого [Аркушин СЗП, с. 26]. *Б'оже, збав!* 'побережи, Б'оже' [Аркушин, с. 78]. Сохрані Б'оже. Застереження. Запобігання [Сагаровський, с. 24].

Фраземи, які виражають "каральну" функцію Бога, віру у найвищу справедливість: **Бог йе на нибі**. **Бог ве^мликий**. **Божа сила ве^млика** (Он., В.Р.). **Бог ис тоб'д'у** (В.Р.). **На ўс'о вол'а Божа**. **Ус'о ў Бога**. **Бог не йде бити палиц'д'у з неба** (Дунк.). **Бог палиц'д'у бити не йде** (В.Р.). **Бог задар' не наказуйе** (В.Р.). **Богочко ни^ккого не йде паличкоў бити** (Дубр.). **Бог палиц'д'у не б'йе** (Вор.). **Бог не б'уде палиц'д'у бити** (у верховинських говірках). Пор.: Бог буком не б'є [2, с. 122].

Бог / Б'уг світу газда (Дунк.). **Бог с'бму св'іту газда** (Он.). **Бог с'ому св'ітови газда** (Вільх.). **Ото лиш Буг оден з'наіе** (Іза).

Після завершення справи чи щасливого, успішного, сприятливого розвитку ситуації, як правило, люди висловлюють вдячність і воздають хвалу милостивому Богу: **Слава Б'огу**. **Хвала Б'огу**. **Хвала те'бі Боже**. **Д'аковати Б'огу / Б'огу д'аковати**. **Шчас'т'а д'д'а Бога** (Вільх.). **Най Бог прийме**.

Фраземи, які виконують роль своєрідних вставних компонентів із значенням 'невідомо, ніхто не знає': **Бог (Б'уг) го з'наіе** (Дубр.). **С'атый го з'наіе** (Дубр.). **Бог го с'атый з'наіе** (Дубр.). **Бог с'атый з'наіе** (В.Р.). Пор.: **Бог знає** – не відаю, не знаю [Піпаш, Галас, с. 15].

У ситуаціях, коли мовець не може збагнути мотивів поведінки чи дивується чомусь, уживають висловів **Бог т'а з'наіе** (Дубр., В.Р., Вільх.). **С'атый т'а з'наіе** (Дубр.). **Бог т'а с'атый з'наіе** (Дубр., Вільх.).

Вирази, які становлять клятвені запевнення у достовірності, правдивості слів, тверджень мовця: **Так ми Боже** (Доробр., Дунк., Вор.). Див.: **Так ми Боже** – йй Богу [ССк. с. 31]. Пор.: **Боже до пому**

[Б'оже до пому] *виг.* Те саме, що Бігме [Аркушин СЗП, с. 26].

Так бы т:и Божый хо'сен | Так на ўто Божый хо'сен – 'так має бути, так прийнято'.

Для вираження подиву, недовіри, сумніву чи навіть іронії вживаються вислови **А Боже / А Господи**.

За "ознакою належності до емоційної зони" у науковій літературі зроблено спробу поділити фразорефлекси (ФР) з лексемою Бог на три групи: ФР, які виражають позитивні емоції; ФР, які виражають негативні емоції; ФР, які можуть виражати у різних контекстах амбівалентні (протилежні) емоції [8]. Наш матеріал, записаний у живому сучасному говірковому мовленні, фіксує такі випадки омонімічного використання фразем, які можуть виражати як подив, захоплення, так і невдоволення, роздратування, засмучення, прикрість тощо. Або: добре побажання, підбадьорення, утішання і негативна реакція на певну ситуацію, осуд, невдоволення, прокльон (припрошування). **Най т'а Бог благословит'** / **А благословіў бы т':а Бог**. **Бог най т'а помилуйе** (Гор.). **Боже т'а помилуй** (Шир.). **Най т'а Бог помилуйе** (Шир., Он., В.Р.) / **А Бог бы т'а помиловаў**. **С'атый бы т'а помиловаў / Помиловаў бы т'а с'атый**. **Бог бы т'а л'убіў** (Дуби). Експресивність у цих висловах може підсилюватися напруженою вимовою займенника *т':а*. За межами статті залишилась численна група фразем, які виражають вкрай негативні емоції (лайки, прокльони і т.і.).

У зв'язку із фраземами варто тримати в полі зору й такі одиниці, яким не вистачає чого з диференційних ознак. До таких зараховуємо традиційні форми апеляції: **О Господи**. **О Боже**. **Боже правый**. **Боже милостивый**. **Господичку милосердний**. **Пане Боже**. **Пане Боже Б'дн'ку м'уй / муй**. **Господи Боже**. **Господи Боже м'уй / муй**. **Боже м'уй**, **Боже**. **Боже м'уй милостивий**. **Господичку**. **Мати Божа**. **Мат'ір Божа**. **Матице Божа**. **Матице Г'дс'п'дн'а / Г'дс'п'дн':а**.

На окрему увагу заслуговують паремії зі словами *Бог*, *Божий* – приказки, примовки, приповідки, дотепи, компаративні вислови, каламбури.

Б'іда спит'. **а Бог б'іді го'разд ладит'**
Без Бога ни до порога
Без Божойі помочи / в'ол'і / без Божого повил'ін'іа и волос из г'л'овы не ўпаде
Бог б'йе по бо'л'ачому
Бог даў Бог уз'аў
Бог л'убит' т'р'ойц'у
Бог не тил'а видит' изда'л'а
Бог у дз'воны, а чорт у к'лепало д'бы і йо'го те'лепало
В'ол'іе й ч'ерево л'уснути, чим Божый дар пропасти
Господи Боже помагай, ус'ім л'уд'ам ми'ні май

Дай ¹Боже д¹ж¹дати / д¹ж¹дати д¹и¹тин¹с¹кого
х¹л¹їба, но ни дай го їсти
Дас¹т¹ Бог дин¹ дас¹т¹ и пишчу
Д¹їти Б¹д¹жі на Ісуса по¹х¹оджі
За л¹їн¹ивим и Бог с¹лужит¹
Зма¹гайс¹а не¹боже и Бог ти по¹може
Иван ни д¹Б¹огу ни д¹нам
Из¹ Богом л¹їгай, из¹ Богом и вставай
И л¹у¹ди с¹а не ган¹бит¹ и Б¹ога с¹а не бо¹їит¹
Іак три¹вога та до Б¹ога, по три¹в¹бз¹ї та по
Б¹бз¹ї
Іа¹кый дай Б¹оже та¹кый і по¹дай Б¹оже
Кіт¹ не да¹ї Бог р¹б¹зуму до п¹л¹ун:е
по¹п¹л¹ун:у го н¹їшто че¹кати
Ко¹рано вс¹таїе, т¹о¹му Бог да¹їе
На т¹б¹ї Б¹оже што ми¹н¹ї не¹гоже
Ни¹е дай Б¹оже з Івана п¹ана
Не¹ меч ¹ї Б¹ога ¹кам¹їн¹ом / ¹кам¹їн¹, бо ¹верне
ти с¹а
Од по¹рога з Б¹огом
Перед л¹уд¹ми збрешеш, а перед Б¹огом н¹ет
С¹вітові Бог газ¹да, а не баба с¹молава
Соко¹тис¹а, та й Бог т¹а со¹котит¹
Соко¹ченого і Бог со¹котит¹

У мовознавчій спільноті, незважаючи на значні здобутки у вивченні фразеології, досі немає єдності у розумінні фраземи як одиниці певного рівня мови. З цього приводу Н. Бабич слушно зауважує: “На сьогодні є вже навіть діалектні та тематичні як власне фразеологічні, так і паремійні словники. [...]. Та однозначної відповіді на всі фразеологічні запитання не існує, а саме: Що є фразеологізм? Чи є фразеологією прислів'я і приказки? [...]. Чи полісемічні фразеологізми? Де межа полісемії й омонімії? Що є фразеологічні синоніми, а що – варіанти?” [3, с. 86]. Саме розумінням природи фраземи і її диференційних ознак, до якого схиляється дослідник, визначається реєстр фразеологічних лексикографічних праць. Так, Г. Аркушин у зібранні народних висловів “Сказав, як два зв’язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині” виокремив розділи “Фразеологія” і “Прислів'я та приказки”. У першому представлено всього десять фразем із компонентами *Бог* і

Божя матір [1, с. 78], а в розділі “Прислів'я та приказки” виділено тематичні групи “Бог у житті людини”, “Божіння” [1, с. 8–10]. Автор “Матеріалів до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщина)” А. Сагаровський дотримується “розширювального розуміння” фразеологічних одиниць, згідно з яким більшість українських фразеографів уводять до збірок, зокрема й діалектних, вигуківі сполуки, евфонізми, еліпсиси, компаративізми, кліше, крилаті вислови, приказки, приповідки, прислів'я, термінологічні утворення, фразеорепліки тощо [10, с. 6]. Визначаючи, що “це не ідеально коректно”, дослідник висловлює стурбованість: “доки дискутуватимемо з “рафінованими класичними” фразеологами, то надто багато втратимо (не встигши зафіксувати) традиційного, природного фактажу, навіть якщо він декому видасться лише (!) фразеоподібним матеріалом. Не засвідчене сьогодні – завтра-позавтра може зникнути назавжди” [10, с. 6]. Без сумніву, всі ці одиниці необхідно призбирувати, фіксувати і публікувати, вивчати ступінь їх фразеологізації, однак не надаючи їм статусу фразем. У цьому матеріалі подаємо записані приказки і примовки з компонентами *Бог*, *Божий*, дотримуючись одного із головних принципів І. Франка, відомого збирача, записувача і дослідника паремійного матеріалу – максимальне збереження мовних особливостей зразків. І. Франко “чітко усвідомлював, що автентичність паремій має значну наукову цінність, оскільки дає багатий ґрунт для характеристики регіональної (діалектної) мовної специфіки різних рівнів – синтаксичного, лексичного, морфемного, фонетичного” [9, с. 35].

Фразеологічні одиниці з компонентами *Бог*, *Божий* позначені високою комунікативною актуальністю в закарпатських говірках. Це пояснюється, зокрема, й давньою культурою християнських традицій і обрядів носіїв говіркового мовлення. Для мовознавчих досліджень важливо враховувати хронологічні параметри фразем з лексемою *Бог* у їхньому складі й розмежовувати фраземи, пов'язані з християнською вірою в Бога, і фраземи, в основі яких лежать язичницькі вірування.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

В. Р.	с. Великий Раковець Іршавського району
Вільх.	с. Вільхівка Іршавського району
Вор.	с. Ворочово Перечинського району
Гор.	с. Горінчово Хустського району
Гор.	с. Горонда Мукачівського району
Доробр.	с. Доробратово Іршавського району
Дубр.	с. Дубрівка Іршавського району
Дунк.	с. Дунковиця Іршавського району
З–Ш.	с. Заболотне Іршавського району
Зар.	с. Заріччя Іршавського району
Лук.	с. Луково Іршавського району
М. Р.	с. Малий Раковець Іршавського району
Он.	с. Онік Виноградівського району
Приборж.	с. Приборжавське Іршавського району
Сіль.	с. Сільце Іршавського району
Шир.	с. Широке Виноградівського району

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

- Аркушин – Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. – Люблін–Луцьк, 2003.
- Аркушин СЗП – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. А–Я. – Вид. 2-е переробл., випр. і доп. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2016.
- Вархол Івченко – Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1990.
- Лавер АДД – Лавер В. И. Фраземика украинских диалектов Карпатского региона. — Автореф. дис. ... докт. фил. наук. – К., 1992. – 50 с.
- Лавер ДБ — Лавер В. И. Дериваційна база фразем українських говорів Карпатського регіону // Acta Hungarica, 1995. — Ужгород, 1997. – С. 32–40.
- Лавер ТГ — Трансформація гунгаризмів у фраземіці українських говорів Карпатського регіону // Acta Hungarica, 1992. – С. 24—32.
- Лавер МП₂ — Лавер В. И. Методичні поради до програми збирання матеріалів народної фразеології. – Ч. II. – Ужгород, 1982.
- Піпаш Галас – Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.
- ССк – Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.
- Сагаровський – Сагаровський А. А. Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщина) / А. А. Сагаровський. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2015.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. – Люблін–Луцьк, 2003.
2. Бабич Н. “Сила Божа” в народній фразеології // Культура слова. – К., 1996. – Вип. 48–49. – С. 129–135. Її ж: “Сила Божа” в народній фразеології // Богословський стиль української мови у контексті стилістичної думки: Збірник науково-дидактичних праць. – Чернівці: Видавничий дім “Букрек”, 2009. – С. 118–123.
3. Бабич Н. Д. Способи реєстрації і тлумачення фразеологізмів в історичній та сучасній фразеографії // Українська лексикографія в загальноукраїнському контексті: теорія, практика, типологія (м. Київ, Інститут української мови, 12–13 травня 2011 р.). – К., 2011. – С. 86–98.
4. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1990.
5. Галас А. Прислівникова фраземіка в закарпатських говірках // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (зб. наук. праць). – Вип. 21. – Ужгород, 2016. – С. 47–54.
6. Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України (Лексика). Ч. III. – Ужгород, 1993.
7. Лавер В. И. Фраземика украинских диалектов Карпатского региона. — Автореф. дис. ... докт. фил. наук. – К., 1992. — 50 с.
8. Пак Сон Гу. Фразеорефлексы с компонентом Бог в русском языке // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей. – Вип. 10. – М.: Диалог–МГУ, 1999. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/jsk_10_04paksongu.pdf
9. Пилипчук С. “Галицько-руські народні приповідки” І.Франка: пареміографічний аспект // Вісник Львів. ун-ту. Серія Філологія. – 2006. – Вип. 37. – С. 31–34.
10. Сагаровський А. А. Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщина) / А. А. Сагаровський. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2015.

Alla Halas

Phrases and paremyas with components Boh, Bozhyi in Transcarpathian dialects

Summary. The article describes the phrases in the Transcarpathian dialects (mostly in Borzhava region) with the components of Boh, Bozhyi in their composition. The structural-semantic and functional description of these units was carried out. Attention was drawn to the delimitation of the phrase and paremyas with the specified components in the structure of these units in different language levels.

Key words: Transcarpathian dialects, dialectal phrasem, dialect phrasemic, dialectal paremyas

Одержано 16.02.2017 р.